

Nr 10

Utlåtande i anledning av väckta motioner om vidgad offentlighet beträffande promemorior i resningsärenden hos högsta domstolen.

I de likalydande motionerna nr 65 i första kammaren av herr *Åkesson* och nr 97 i andra kammaren av herrar *Olofson* och *Nilsson* i Lönsboda hemställes, »att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte anhålla om förslag till sådan ändrad lydelse av 58 kap. rättegångsbalken, att promemorian, som utarbetas i anledning av resningsansökningar och sedan bifogas högsta domstolens beslut, måtte bli tillgänglig för parterna, innan ärendet definitivt avgöres i högsta domstolen». Motionerna, som hänvisats till lagutskottet, har behandlats av första lagutskottet.

Beträffande motionärernas skäl för sin hemställan får utskottet hänvisa till motionerna.

Gällande rätt m. m.

I § 19 *regeringsformen* stadgas bl. a., att det tillkommer högsta domstolen att avgöra »ansökningar, att Konungen må bryta dom åter, som vunnit laga kraft» (resningsansökningar), dock att regeringsrätten har att avgöra sådana ansökningar i mål av beskaffenhet att kunna tillhöra dess eller kammarrättens slutliga prövning.

Bestämmelser om *förfarandet vid behandlingen av resningsansökningar* finns i 58 kap. rättegångsbalken. Ansökan om resning skall enligt 4 § göras skriftligen hos högsta domstolen. I 5 § finns bestämmelser om vilka uppgifter resningsansökan skall innehålla. Enligt 6 § skall resningsansökan med därvid fogade handlingar, om ansökan ej avvisas, delgivas motparten och föreläggande meddelas honom att inkomma med skriftlig förklaring. Finnes ansökan ogrundad, må den dock omedelbart avslås. Har förklaring inkommit och finnes ytterligare skriftväxling erforderlig, äger högsta domstolen enligt 6 § jämförd med 56 kap. 10 § rättegångsbalken förordna därom. Högsta domstolen äger tillika meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och därvid även föreskriva, i vilket avseende part skall yttra sig. Part må föreläggas att inkomma med mer än en skrift, endast om särskilda skäl är därtill. Finnes för utredningen erforderligt, att part eller annan höres muntligen inför högsta domstolen, äger högsta domstolen förordna därom på sätt den finner lämpligt. (6 § jämförd med 56 kap. 12 § och 52 kap. 10 § rättegångsbalken.) Enligt 9 kap. 7 § rättegångsbalken äger rätten,

om part eller annan finnes vid förhandling böra komma tillstådes eller in-
finna sig personligen, förelägga vite. Finner högsta domstolen erforderligt,
att vittne eller sakkunnig höres eller annan bevisning förebringas i res-
ningsärendet, kan enligt 35 kap. 8 § rättegångsbalken detta ske antingen
omedelbart inför högsta domstolen eller ock, enligt högsta domstolens för-
ordnande, vid annan domstol. Sedan erforderliga åtgärder vidtagits, skall
resningsärendet så snart ske kan av högsta domstolen företagas till avgö-
rande. Jämlikt 58 kap. 7 § skall högsta domstolen, om resning beviljas,
förordna, att målet skall ånyo upptagas av den rätt, som sist dömt
i målet, dock äger högsta domstolen, då resning beviljas i tvistemål
eller i brottmål till den tilltalades förmån och saken finnes uppenbar,
omedelbart ändra domen. Paragrafen innehåller vidare stadganden om på-
följd för parts utevaro vid den förnyade förhandlingen i målet. I 8 § finns
bestämmelser angående rättegångskostnadsfrågor vid resning.

Vad angår *föredragning* av resningsansökningar inför högsta domstolen
finns bl. a. regler härom i 21 § arbetsordningen för nedre justitierevisionen
av den 26 juni 1948. Av dessa regler framgår, att föredragning av mål som
prövas på handlingarna skall ske med ledning av minnesanteckningar, som
innefattar en ordnad och fullständig redogörelse för vad handlingarna in-
nehåller av betydelse för den prövning, varom är fråga. Minnesanteckning-
arna, även kallade revisionssekreterarpromemorian, skall undertecknas av
föredraganden, d. v. s. vederbörande revisionssekreterare, och efter före-
dragningen förvaras bland handlingarna i målet. Promemorian fogas där-
emot icke, såsom i motionerna uppgives, till högsta domstolens beslut i ären-
det. Högsta domstolen äger bestämma, huruvida och i vilken mån sådan
fullständig redogörelse, som ovan sägs, må i minnesanteckningarna ersät-
tas av hänvisning till handlingarna i målet, så ock meddela närmare före-
skrifter i övrigt angående föredragningen och minnesanteckningarna.

I samband med behandlingen av vid 1957 års riksdag väckta motioner,
I: 318 och II: 405 samt I: 319 och II: 409, om en förutsättningslös utredning
angående resningsinstitutet m. m. inhämtade sammansatt konstitutions-
och första lagutskott närmare upplysningar rörande förfarandet i praxis
vid högsta domstolens handläggning av resningsärenden. I en vid utskottets
utlåtande (nr 1) i ärendet fogad, av riksdagen bifallen reservation anfördes
härutinnan:

— — — I föredragningspromemorian intages — — — med få undantag
allt vad sökanden andrager i sina inlagor till högsta domstolen. Undan-
tagen betingas av att det kan förekomma långa och onödiga upprepning-
ar och att det finns ett icke obetydligt antal människor som inger resnings-
ansökningar av så oordnat och förvirrat innehåll att de helt enkelt icke kun-
na förstås om de återges in extenso utan måste helt eller delvis refereras.
Vid föredragningen uppläses föredragningspromemorian regelmässigt i sin
helhet. Vissa undantag härifrån kunna dock förekomma. Högsta domstolen
kan efter att ha fått en orientering och läst domen samt vad sökanden an-
fört i sina inlagor finna det stå utom varje tvivel att resningsskäl ej före-
ligga. Om revisionssekreteraren i sådana fall meddelar, att enligt hans upp-

fattning en genomgång av materialet i dess helhet icke kan föranleda ett annat bedömande, blir det icke någon ytterligare föredragning. Vidare kan det inträffa, att något avsnitt av den redogörelse för målet promemorian innehåller endast blir refererat av den anledningen att högsta domstolen finner närmare utveckling därav icke kunna inverka på resningsfrågans avgörande. Nu angivna system bygger på att revisionssekreterarna äro högt kvalificerade domare, som äro ansvariga för att allt som kan vara av betydelse blir framlagt. Därutöver finns emellertid den garantien, att en av de i avgörandet deltagande ledamöterna är skyldig att i original granska de handlingar som sökanden ingivit till högsta domstolen. — — — Kontrollen är emellertid icke begränsad härtill. I de allra flesta fall torde ett eller flera justitieråd läsa promemorian, och i många fall läser det justitieråd, som granskar de av sökanden åberopade handlingarna, även handlingarna i övrigt helt eller delvis. Ännu vidsträcktare kontrolläsning kan förekomma. — — —

Ej sällan förekommer vidare att högsta domstolen införskaffar sakkunnigutlåtanden, i regel från statliga myndigheter, i resningsärenden. När skriftväxlingen är avslutad, kompletterar revisionssekreteraren promemorian i erforderlig omfattning, varefter ärendet föredrages ånyo inför samma eller andra ledamöter.

Efter en redogörelse för de till buds stående möjligheterna för högsta domstolen att även i resningsärenden hålla offentligt förhör med parterna eller annan samt att förordna om bevisupptagning vid annan domstol upplystes vidare i reservationen, att högsta domstolen, enligt vad som inhämtats, dock aldrig i resningsärenden torde ha tagit initiativ till någon nu nämnd åtgärd i vidare mån än att högsta domstolen i en del fall remitterat en tilltalads skrift till riksåklagarämbetet, som med anledning av remissen låtit verkställa utredning angående något i skriften gjort påstående. Högsta domstolens praxis härutinnan torde, anfördes det slutligen, bl. a. sammanhänga med det förhållandet att högsta domstolen, enligt vad som upplysts, utan vittnesförhör godtager ett av sökanden åberopat vittnesintyg, som enligt sitt sakliga innehåll ger skäl för resning.

I fråga om minnesanteckningarnas karaktär av *allmän handling* finns vissa stadganden i tryckfrihetsförordningen. I 2 kap. 1 § föreskrives till en början att varje svensk medborgare skall i den ordning som i förordningen sägs äga fri tillgång till allmänna handlingar och att i särskild av Konungen och riksdagen samfällt stiftad lag skall noga angivas de fall, då enligt i tryckfrihetsförordningen upptagna grunder allmänna handlingar skall hållas hemliga. Enligt 2 § i samma kapitel är alla hos stats- eller kommunalmyndighet förvarade handlingar, vare sig de till myndigheten inkommit eller blivit där upprättade, allmänna handlingar. I 4 § i kapitlet stadgas att minnesanteckning eller annan uppteckning, som hos myndighet verkställts allenast för måls eller ärendes föredragning eller beredande till avgörande, ej skall hos myndigheten anses som allmän handling, om ej uppteckningen, sedan målet eller ärendet hos myndigheten slutbehandlats, omhändertagits för förvaring. Enligt 5 § skall handling anses inkommen till myndighet, då den avlämnats till myndigheten eller till befattningshavare, som har att mottaga handlingen eller eljest taga befattning med mål eller

ärende, till vilket handlingen hänför sig. Protokoll och därmed jämförliga anteckningar skall anses upprättade, då de av myndigheten justerats eller eljest blivit färdigställda. Andra handlingar, som hänför sig till visst mål eller ärende, skall anses upprättade, då de expedierats eller, om expedition ej äger rum, då målet eller ärendet blivit av myndigheten slutbehandlat.

Enligt 39 § lagen den 28 maj 1937 om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar länder vad i lagen stadgas ej till inskränkning i sökandes, klagandes eller andra parters rätt att i mål och ärenden hos domstol eller annan myndighet utbekomma dom, beslut och andra handlingar. Finnes av hänsyn till allmänna eller enskilda intressen vara av synnerlig vikt att innehållet i annan handling än dom eller beslut icke uppenbaras, må dock med stöd av stadgande i lagen utlämnande av sådan handling till parten vägras; vid utlämnande skall erforderliga förbehåll göras.

Historik

I riksdagen har under senare år vid åtskilliga tillfällen frågan om utformningen av resningsinstitutet förehafts, bl. a. i anledning av väckta motioner. Gemensamt för dessa motioner har varit att däri framförts förslag om tillskapandet av ett särskilt organ vid sidan av högsta domstolen, vilket skulle antingen självt äga besluta över resningsansökningar eller ock genom en särskild prövning, som skulle föregå högsta domstolens handläggning och utmynna i ett tillstyrkande eller avstyrkande av ansökningen, kunna öva inflytande på högsta domstolens avgörande. I samband med sådana motioner har uppmärksamhet även ägnats spörsmålet om den resningssökandes möjligheter till kontroll av att vad han anfört till stöd för sin ansökan också bleve genom vederbörande revisionssekreterares föredragning framlagt för högsta domstolen på ett fullständigt och rättvisande sätt.

I två vid 1956 års riksdag väckta likalydande motioner, I: 331 av herr Carl Albert Anderson m. fl. och II: 267 av herr Edberg m. fl., framhölls — i samband med att förslag framfördes om en skyndsamt utredning rörande inrättandet av en »särskild rättsnämnd för resningsfrågor» — att de bärande grundtankarna i den nya rättegångsordningen, nämligen muntlighet, koncentration och omedelbarhet, icke tillämpades i högsta domstolen i vad det gällde prövning av ansökan om resning, och att det nuvarande förfarings sättet, där dessa grundtankar samt offentlighet och snabbhet saknades, icke vore tillfredsställande.

I sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 1) över motionerna fann sammansatt konstitutions- och första lagutskott med hänsyn till utformningen av det av motionärerna framställda yrkandet icke anledning att till övervägande upptaga det i motionerna berörda spörsmålet om formerna för handläggningen av resningsärenden.

Vid 1957 års riksdag väcktes motioner, I: 318 av herr Carl Albert Anderson m. fl. och II: 405 av herr Swedberg m. fl. ävensom I: 319 av herrar Osvold och Sundelin samt II: 409 av herr Svensson i Ljungskile m. fl., om

en förutsättningslös utredning angående resningsinstitutet m. m. I de förstnämnda båda motionerna, vilka var likalydande, hemställdes att utredningen skulle avse förutom den prövande instansens sammansättning även den processuella ordningen vid avgörandet av resningsansökningar. Härvidlag framhölls i motionerna att kritik riktats mot den gällande ordningen, enligt vilken utredning och föredragning av resningsansökan anförtroddes en enda person, vars personliga omdöme i all synnerhet vid mål av större omfattning kunde bli av största betydelse för högsta domstolens ställningstagande. Kritik hade enligt motionärerna även riktats mot att föredragningen av resningsansökan icke gäves offentlighet, varigenom sökanden vore berövad möjligheter att lämna sådana korrigeringar eller upplysningar till föredragningspromemorian, som han bedömde relevanta; ej heller hade sökanden möjlighet att ens i efterhand få del av den utformning, som den muntliga föredragningen av hans sak erhållit eller av de svar och upplysningar, som föredraganden lämnat på domstolsledamöternas frågor.

I sammansatt konstitutions- och första lagutskotts utlåtande (nr 1) över motionerna i förevarande del underströk såväl majoriteten som reservanterna inom utskottet att det vid handläggning av resningsärenden icke vore fråga om någon ordinär process innefattande en prövning i sak utan att det allenast gällde en prövning, huruvida i lag angivna förutsättningar för resning föreläge eller ej. Vidare erinrade såväl majoriteten som reservanterna om innebörden av de beteckningar för den processuella verksamheten, som används i rättgångsbalken, varvid anfördes:

I rättgångsbalken användes begreppet »handläggning» såsom gemensam beteckning för den processuella verksamheten. En särskild form av handläggning är »förhandling». En grundläggande principiell skillnad föreligger mellan den processuella verksamheten — speciellt med avseende på parternas förhållanden — som förekommer vid en förhandling och övrig handläggning. I rättgångsbalkens mening förutsattes för förhandling ett å viss tid och plats hållet domstolssammanträde, vid vilket parter och andra äga vara tillstädes och utöva processuell verksamhet. I övrigt sker vid domstolarna handläggningen utan att part eller annan äger vara närvarande. Allenast vid förhandling komma i princip de grundsatser om rättegångens muntlighet, koncentration och omedelbarhet, som vår nya rättegångsordning bygger på, till användning. Nu nämnda grundsatser ha vunnit tillämpning å processen i underrätt och jämväl i väsentliga delar satt sin prägel på överrättsförfarandet. De ha dock icke kunnat genomföras fullt ut i vad angår rättegången i överrätt. Sålunda äger såväl hovrätt som högsta domstolen i en del fall avgöra mål och ärenden efter ett rent skriftligt förfarande, d. v. s. på handlingarna. Detta gäller bl. a. om jorddelningsmål och utskökningsmål men kan under vissa förutsättningar förekomma även i vanliga tvistemål och brottmål. I enahanda ordning behandlar högsta domstolen ansökningar om prövningstillstånd. Även resningsansökningar avgöras efter ett skriftligt förfarande.

I den till utlåtandet fogade, av riksdagen gillade reservationen, vari en utredning i motionernas syfte avstyrktes, framhölls i anslutning till den i det föregående återgivna redogörelsen för praxis vid handläggningen av resningsansökningar, att det med hänsyn till skyldigheten för ett av de i res-

ningsärendet deltagande justitieråden att granska de av sökanden ingivna handlingarna i original torde få anses uteslutet, att vad sökanden åberopat till stöd för sin ansökan undginge högsta domstolens uppmärksamhet. I reservationen anfördes vidare, att det nuvarande förfarings sättet vid prövning av resningsansökningar i stort sett torde vara tillfredsställande och innebära en betryggande kontroll för en uttömmande och sakligt riktig behandling av resningsärenden. Försättningsvis berördes i reservationen en inom utskottet framförd tanke att muntlighetsprincipen kunde i begränsad omfattning genomföras vid handläggning av resningsansökningar genom att föredragningen av revisionssekreterarpromemorian skedde offentligt ävensom spörsmålet huruvida parterna skulle beredas tillfälle att före resningsärendets avgörande få taga del av promemorian och inom viss tid efter delgivningen få inkomma med det yttrande, vartill promemorian kunde föranleda. Rörande dessa frågor anfördes i reservationen:

Vid bedömandet av behovet och angelägenheten av nu antydda reformer vill utskottet understryka, att föredragningspromemorian endast skall innehålla en ordnad och fullständig redogörelse för vad handlingarna innehålla av betydelse för ärendets avgörande, att dessa handlingar äro tillgängliga för parterna och att revisionssekreteraren vid utarbetandet av promemorian handlar under ämbetsmannans ansvar. Därutöver kan framhållas den kontroll som enligt ovan förekommer från högsta domstolens sida.

Det är uppenbart, att domstolar liksom andra myndigheter ha behov av att som hjälpmedel för sitt bedömande av mål och ärenden upprätta arbetspromemorior och sammanställningar. Sådana handlingar äro enligt sakens natur interna hjälpmedel och det kan icke anses påkallat, att parter eller andra utomstående få tillfälle att taga del därav, i allt fall icke före målets eller ärendets avgörande. Den här ifrågasvarande revisionssekreterarpromemorian är i princip att betrakta som ett hjälpmedel av dylikt slag. Det torde därför knappast finnas något sakligt berättigat intresse för sökanden i ett resningsärende att erhålla rätt att i någon form granska föredragningspromemorian och framställa anmärkningar mot densamma. Däremot kan ett sådant intresse möjligen vara betingat av psykologiska hänsyn. Detta gäller emellertid icke blott behandlingen av resningsärenden utan även behandlingen av andra mål och ärenden, som avgöras på handlingarna. Emellertid är — såsom ovan framhållits — spörsmålet om en parts befogenhet att före ett ärendes avgörande taga del av inom en domstol eller av en myndighet upprättad föredragningspromemoria icke begränsat till handläggning av resningsärenden utan har intimt samband med förfarandet vid den stora mängd betydelsefulla avgöranden som därutöver träffas på handlingarna. En utredning i angivet hänseende måste därför få en vidare omfattning än som åsyftas i motionerna I: 318 och II: 405 och kan ej anses ligga inom ramen för ifrågasvarande motioner.

I utskottets utlåtande, vilket som nämnts ej vann riksdagens gillande, hemställdes såvitt nu är i fråga att riksdagen måtte anhålla om utredning och förslag, syftande till att föredragningspromemoriorna vid behandling i högsta domstolen av resningsansökningar gjordes offentliga redan före ärendenas föredragning och att part bereddes tillfälle att inkomma med erinringar mot promemoriorna. Vidare hemställdes att riksdagen måtte anhålla om utredning av frågan om möjligheten till ett muntligt förfarande under

medverkan av part vid föredragningen av resningsansökningar inför högsta domstolen. Som skäl för sin ståndpunkt anförde utskottet bl. a. att promemorian icke vore att betrakta som sådana minnesanteckningar, varom tryckfrihetsförordningen talade, utan i stället utgjorde en ordnad och fullständig redogörelse för vad ansökningen och övriga handlingar, vilka vore offentliga, innehöle av betydelse för prövningen av resningsansökningen. Utskottet kunde, anfördes det, knappast finna något tryckfrihetsrättsligt hinder mot att denna promemoria, med hänsyn till sin genomarbetade karaktär och sin faktiska betydelse för handläggningen av resningsansökningen, betraktades som en inom nedre justitierevisionen upprättad handling, vilken genom att vara upprättad bleve offentlig.

Än vidare anförde utskottet:

Enligt utskottets mening skulle mycket vara vunnet redan genom en ordning, enligt vilken föredragningspromemoriorna — — — i förväg kommunicerades med parterna. Även om promemoriorna av revisionssekreterarna utarbetas med all omsorg och strävan till objektivitet, kan möjligheten av missförstånd eller ofullständighet aldrig uteslutas. Och för den som begär resning lika väl som för dennes motpart — vare sig denne är allmän åklagare å samhällets vägnar eller en enskild — kan det vara både en hjärtesak och ett rättmätigt intresse att vinna säkerhet för att hans huvudsynpunkter komma tydligt och prononcerat till uttryck i promemorian. Även för högsta domstolen måste det vara av stort intresse att promemorian ger från början en så klarläggande och tillförlitlig bild av ärendet som möjligt, och det torde icke vara verklighetsfrämmande att föreställa sig fall, då kommunikation med parterna efter föredragningen härigenom kan onödiggöras.

Utskottet vill ytterligare framhålla att lagen om inskränkningar i rätten att utbetomma allmänna handlingar (§ 39) ger uttryck åt den för svenskt rättsväsende fundamentala principen att part må äga rätt att ta del av alla handlingar i rättegång. Följdriktigheten talar för att här berörda promemorian ej undantagas. Den omständigheten att resningsansökningar understundom inges av personer, som äro sinnessjuka eller evident måste hänföras till notoriska kverulanter, bör icke få bli till förfång för andra rättsökande och utgöra hinder för offentlighetsprincipens tillämpning även när det gäller resning.

Utskottet

I förevarande motioner föreslås en sådan ändring i rättegångsbalkens bestämmelser om förfarandet vid handläggningen av resningsärenden i högsta domstolen, att den till ledning för föredragningen av ärendet upprättade revisionssekreterarpromemorian göres tillgänglig för parterna före ärendets avgörande. Härigenom skulle parterna få tillfälle att förvissa sig om att vad de anfört i saken rönt tillbörligt beaktande i promemorian ävensom att framföra de erinringar mot denna, som de kunde finna påkallade.

Till frågan om en ordning, motsvarande vad sålunda föreslagits, tog, såsom ovan anmärkts, 1957 års riksdag ställning i anledning av väckta motioner om en utredning angående resningsinstitutet, avseende bl. a. det processuella förfarandet vid avgörandet av resningsansökningar. Riksdagen fann härvid, att spørsmålet om en parts befogenhet att före ett ärendes avgörande taga del av inom en domstol eller av en myndighet upprättad föredragnings-

promemoria icke vore begränsat till handläggning av resningsärenden utan hade intimt samband med förfarandet vid den stora mängd betydelsefulla avgöranden, som därutöver träffades på handlingarna. En utredning i angivet hänseende måste därför få en vidare omfattning än som åsyftades i de aktuella motionerna och kunde icke anses ligga inom ramen för dessa.

Även i nu förevarande motioner har frågan om en föredragningspromemorias offentlighet före avgörandet av det ärende, vari den upprättats, begränsats till resningsärenden. Utskottet kan icke finna, att motionärerna anfört något skäl, på grund varav det skulle kunna anses befogat att upptaga frågan om offentligheten av föredragningspromemorior i resningsärenden hos högsta domstolen såsom ett från frågan om offentligheten av dylika promemorior i andra mål och ärenden hos domstolar och myndigheter fristående spørsmål. Ehuru det i fråga om resning rör sig om tillämpning av ett extraordinärt rättsmedel, kan vad beträffar själva förfarandet parter i resningsärenden icke anses intaga någon sådan särställning bland de rättssökande, att det skulle föreligga skäl att tillämpa en från förfarandet i allmänhet avvikande ordning. Såsom riksdagen funnit vid sitt tidigare ställningstagande i frågan torde resningssökanden eller hans motpart knappast ha något sakligt berättigat intresse av att få taga del av föredragningspromemorian. Denna är nämligen i princip att betrakta endast som ett hjälpmedel för den beslutande myndigheten och har i sådan egenskap sin betydelse genom att den upptar det av parterna åberopade materialet ordnat efter sitt innehåll.

I den mån ett intresse hos parterna av att få granska promemorian före ärendets avgörande är psykologiskt betingat torde ett sådant intresse kunna göra sig gällande även i andra mål och ärenden och bör följaktligen icke föranleda särbestämmelser för resningsärenden.

På grund av vad sålunda anförts får utskottet hemställa,
att förevarande motioner, I: 65 och II: 97, icke måtte föranleda någon riksdagens åtgärd.

Stockholm den 25 februari 1958

På första lagutskottets vägnar:

OLOV RYLANDER

Vid detta ärendes behandling har närvarit

från f ö r s t a kammaren: herr Per Olofsson, fru Gärde Widemar, herrar Lindgren, Nyström, Erik Svedberg, Arvidsson, fru Nilsson och herr Eliasson;

från a n d r a kammaren: herrar Rylander, Hedqvist, fru Johansson, fru Boman*, herrar Onsjö, Lundqvist, Svensson i Krokstorp* och Eliasson i Stockholm.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.

Reservation

av fru Gärde Widemar, fru Johansson och herr Eliasson i Stockholm.